

УДК (378.147(09)(477.54/.62)

О. В. Карасьова,
кандидат педагогічних наук, доцент
(Національний фармацевтичний університет)
madam.carasyova@yandex.ua

ФОРМИ ОРГАНІЗАЦІЇ САМОСТІЙНОЇ АУДИТОРНОЇ РОБОТИ СТУДЕНТІВ У ВУЗАХ СЛОБОЖАНЩИНИ У ПЕРІОД 70-80-Х РР. ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ СТОЛІТТЯ

У статті розглянуто проблему активізації самостійної аудиторної роботи студентів за допомогою організації таких форм самостійної роботи студентів, як підготовка до лекцій, практичних та лабораторних занять; активізація уваги студентів під час читання лекцій; читання й критичний розбір матеріалів на практичних заняттях у період 70-80-х рр. другої половини ХІХ століття.

Ключові слова: організація, самостійна робота студентів, форми, активізація, підготовка, пояснення, демонстрація.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Пріоритетним завданням вищої школи сьогодення є підготовка фахівців, здатних до самореалізації своїх можливостей і до усвідомленого й самостійного вибору в різних життєвих ситуаціях. Досягнення цієї мети вимагає творчого вдосконалення існуючих форм, методів, способів і засобів організації самостійної роботи студентів вищих навчальних закладів, які б забезпечували здобуття якісної вищої освіти майбутніми фахівцями.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з проблеми. У педагогічній літературі сьогодення питанням організації самостійної роботи студентів присвячені роботи Г. Вишиної, Г. Олександрова, В. Терес, О. Шпак та інших. Але в історико-педагогічному аспекті такі дослідження відсутні.

Формулювання цілей статті. Метою статті є спроба простежити форми організації самостійної роботи студентів у вузах Слобожанщини у період 70-80-х рр. другої половини ХІХ століття, творче використання яких сприятиме вдосконаленню підготовки майбутніх фахівців у вузах сьогодення.

Результати дослідження. Аналіз "Правил для студентів", спогадів випускників університету про свої студентські будні, нотаток тих вихованців, які згодом стали ад'юнктами різних кафедр університету, звітів професорів засвідчили, що однією із проблем в організації самостійної роботи студентів стало питання про активізацію мислення студентів шляхом попередньої підготовки до лекцій, що включало повторення студентами вже вивченого матеріалу й попереднє вивчення матеріалів майбутньої лекції. Метою даної форми самостійної роботи студентів було: забезпечити більш глибоке вивчення студентами навчального матеріалу; розвинути їх науково-професійне мислення; активізувати самостійну творчо-пошукову діяльність; сформувати орієнтовну основу для подальшого засвоєння студентами навчального матеріалу. Ця форма самостійної роботи студентів застосовувалася у всіх вузах Слобожанщини досліджуваного періоду, проте між вузами були певні відмінності.

Аналіз архівних та історико-педагогічних матеріалів у різні періоди згідно вказаної форми роботи дає підставу для висновку про те, що це питання вирішувалось складно й вищезгадана форма роботи в різних джерелах та в різні роки називалась по-різному: повторення студентами навчального матеріалу, вимоги до лекції, порядок читання лекцій, самостійність слухачів, підготовка студентів до розвитку самостійності мислення, підготовка студентів до лекції. Але сутність запропонованої форми самостійної роботи в усіх перелічених назвах зводилась до того, що професорсько-викладацький склад вважав необхідним підготовку студентів до майбутньої лекції. Ця підготовка проводилася в таких аспектах, як повторення вже вивченого матеріалу, використання в лекціях матеріалів інших дисциплін, частково відомих їм, та попереднє вивчення студентами матеріалу лекцій.

Порівняння звітів професорів свідчить про те, що, насамперед, переслідувалась мета активізувати "власну діяльність" студентів з тим, щоб забезпечити "зміцнення їх розумових сил" на лекції, особливо за допомогою постановки запитань студентам щодо викладеного матеріалу, виправлень і доповнень професорів на відповіді студентів. Як бачимо, кожен студент певну частину матеріалу повинен був опрацювати самостійно.

Так, наприклад, для кращого засвоєння навчального матеріалу професор Архангельський, викладач Харківського імператорського університету, вимагав, щоб слухачі завчасно готувались дома до кожної лекції та вивчене висловлювали під керівництвом професора з послідовними його виправленнями й доповненнями. Це, на думку професора Архангельського, розвивало б мислення студентів, привчало їх до самостійної роботи, підтримувало б на заняттях увагу й тим забезпечувало більш глибоке вивчення ними навчального матеріалу. Підкреслювалась перевага цього способу також у тому, що він давав можливість ґрунтовної підготовки до екзамену [1].

Аналіз історико-педагогічних джерел, зокрема спогадів колишніх студентів Харківського імператорського університету, з огляду на проблему дослідження, дозволив з'ясувати доробки деяких професорів при читанні лекцій. Так, наприклад, професор Осиповський з метою активізації самостійної роботи студентів на лекціях

поетизував навіть диференціальні й інтегральні вираховання, а професор Шадь привертав увагу на лекціях своєю плавною й чудовою латиною, впливаючи на слухачів глибокою ерудицією [2].

Варто зазначити, що досить пріоритетним серед різних прийомів активізації самостійної наукової роботи студентів були пояснення й демонстрація методів наукового дослідження при лекційному викладанні.

Так, Д. Багалій зауважив, що перший етап роботи при науковому дослідженні має на увазі хроніки, а вони вимагають потрібної роботи: критичної (потрібно мати хроніки); граматичної (потрібно їх розуміти); історичної (їх потрібно порівняти) [3: 44-45]. У своєму коментарі із приводу першого етапу роботи з хроніками він радив студентам використовувати рукописи й рекомендував їх точно описати, пронумерувати або позначити таким чином, щоб при цитуванні можна було посилатися на них без побоювання сплутати одну з іншою. Він наголошував, що в разі незнання студентом автора окремого речення чи слова (наприклад, є сумнів між Нестором чи його переписувачем), професор рекомендував студентам порівняти хроніки між собою, відмітити в різних списках варіанти, пропуски, вставки й точно їх позначити. Для цього він радив брати копію з кожної хроніки на аркуші з широкими полями або прокладену чистими аркушами, щоб вносити туди варіанти з інших списків, які знайдуться, з точною вказівкою рукопису з якого вони взяті [3: 41].

Як свідчить аналіз історико-педагогічних реалій Харківського технологічного інституту Імператора Олександра III за різні роки, спогадів випускників університету, звітів професорів, "Правил для студентів", активізація мислення студентів під час слухання лекцій шляхом попередньої підготовки до них також стала актуальною для викладачів цього вищого навчального закладу. Вони вважали, що така форма самостійної роботи студентів повинна була проводитися шляхом повторення студентами вже вивченого матеріалу, використання матеріалів інших дисциплін, близьких до конкретної теми, застосуванням на лекціях наочності, що дозволяло демонструвати ті чи інші явища як умову попереднього вивчення студентами матеріалів майбутньої лекції, зосереджувало увагу студентів на конкретних фактах та стимулювало їх інтерес до навчання.

Порівняння звітів професорів Харківського технологічного інституту імператора Олександра III за різні роки свідчить про те, що важливе значення мало також і домашнє опрацювання записів лекцій, яке полягало не в переписуванні або читанні конспектів, а в певній їх переробці та доповненні за допомогою додаткової літератури, виділенні головного, уточненні нових термінів. Викладацький склад вважав, що студент повинен проводити таку роботу систематично в процесі ознайомлення з матеріалом підручників та монографій згідно проблематики лекцій [4].

Дослідження педагогічних поглядів В. Докучаєва [5-6] дозволило з'ясувати, що особлива увага до організації самостійної роботи студентів у сільськогосподарському інституті була ініційована саме ним. Для її активізації професорсько-викладацький склад інституту розробляв робочі плани та програми із запланованих дисциплін, у яких рекомендувались навчальні посібники, вітчизняна та зарубіжна література для самостійного додаткового читання. Вивчення лекцій, аналіз звітів професорів та спогадів випускників даного вузу переконав, що при підготовці до наступної лекції кожний студент ретельно вивчав питання та матеріал наступної лекції за планом, який він отримував на попередній лекції зі списком рекомендованих джерел для самостійного вивчення матеріалу [5].

Аналіз архівних матеріалів, спогади вчених, звіти про діяльність Харківського ветеринарного інституту Імператора Миколи I [7-10] засвідчив, що організація повторення студентами лекційного матеріалу впродовж лекції чи при підготовці до неї вважалась одним із способів активізації самостійної роботи студентів. Так, наприклад, багато студентів у позанавчальний час працювали в різних кабінетах, лабораторіях та клініках інституту під керівництвом відповідних професорів, займаючись або повторенням пройденого матеріалу лекцій, або дослідженням конкретних питань на запропоновані лектором теми.

Як свідчить аналіз різних збірників праць професорсько-викладацького складу, звітів стосовно організації навчального процесу у Харківському ветеринарному інституті [7-8], у вільний від навчання час студенти ветеринарного інституту готувались до практичних занять в лабораторіях чи вдома. Так, наприклад, при підготовці до наступного заняття, кожен студент повинен був намалювати все побачене ним на занятті з паразитології та вивчити все почуте, що дійсно сприяло засвоєнню цього предмету [8].

Аналіз спогадів видатних учених про вищу школу, звітів про діяльність Харківського ветеринарного інституту Імператора Миколи I [7; 9-10] довів, що у Харківському ветеринарному інституті Імператора Миколи I викладачі таким чином організували лекції, щоб викликати зацікавленість студентів й активізувати їх самостійну роботу за допомогою ілюстрацій, таблиць, препаратів, моделей тощо. Лекції з патологічної гістології супроводжувались демонструванням патологоанатомічних препаратів, що зберігались у музеї кабінету, а також свіжих препаратів, отриманих при розтині тварин [9: 149].

Аналіз навчальних матеріалів Ново-Олександрійського інституту (інститут сільського господарства і лісівництва в місті Нової Олександрії Калишської губернії) показав, що викладачі організовували лекції таким способом, щоб студенти могли самостійно законспектувати основний зміст наданої їм інформації, сформулювати своє повідомлення у вигляді тез, проаналізувати й зіставити різні точки зору на одне й те ж

саме питання та зробити висновок, що сприяло регулярному відвідуванню ними лекцій, їхньому інтелектуальному розвитку, організації їх самостійної роботи. Так, професор В. Докучаєв у своїх звітах писав, що він ознайомлював слухачів із найважливішими методами, прийомами й знаряддями різного роду сільськогосподарських операцій і виробництва, прагнучи розвинути в них "агрономічне мислення, агрономічний смак і агрономічний нюх, які дозволили б їм при взаємодії з життєвим сільськогосподарським світом уміти правильно орієнтуватися й розбиратися в нескінченному лабіринті сільськогосподарських умов – економічних, побутових, природничо-історичних та інших з тим, щоб подібно талановитому лікареві вийти із честю й удачею із цілого ряду сільськогосподарських іксів..." [6: 324].

Висновки. Як бачимо, провідними формами організації самостійної аудиторної роботи студентів у вищих навчальних закладах Слобожанщини у період 70-80-х рр. другої половини XIX століття стали пояснення та демонстрація прийомів наукового дослідження при лекційному викладанні, а саме: надання плану дослідження певного явища, лабораторна робота, самостійне читання й критичний розбір джерел стосовно досліджуваної епохи, написання та обговорення студентських творів. Вважаємо, що цей досвід може мати велике значення для підготовки фахівців сьогодення.

Перспективою подальших розвідок у даному напрямку є відстеження динаміки активізації організації самостійної роботи студентів у вузах Слобожанщини у другій половині XIX – на початку XX століття.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Историко-филологический факультет Харьковского университета за первые 100 лет его существования (1805 – 1905) / [под ред. М. Г. Халанского, Д. И. Багаляя]. – Х. : Тип. А. Дарре, 1908. – VIII, 168, 390, XII, [15] л. : ил.
2. Краткий очерк истории Харьковского университета за первые 100 лет его существования (1805 – 1905) / [сост. Д. И. Багаляя, Н. Ф. Сумцов, В. П. Бузескул]. – Х. : Тип. Дарре, 1906. – IV, 329, XIV с., [4] л. ил.
3. Багаляя Д. И. Русская историография : Лекции, читанные в Харьковском университете / Д. И. Багаляя. – Х. : Изд.-во студентов историко-филол. фак., 1907. – Т. 1. – 152 с.
4. Костенко Ю. Т. Двадцатипятилетие Харьковского технологического института, Устава Харьковского технологического института Императора Александра III (1885 – 1910) / Ю. Т. Костенко. – Х. : Тип. Зильберга, 1910. – 210 с.
5. Димо Н. А. В. В. Докучаев – организатор высшей школы / Н. А. Димо // Почвоведение. – М. – 1946. – № 6. – С. 377–378.
6. Докучаев В. В. Выбрани праці / В. В. Докучаев. – М. : Сельхозгиз, 1949. – 675 с.
7. Носик А. Ф. Столетие Харьковского ветеринарного института / А. Ф. Носик // Сборник трудов Харьк. ветеринар. ин-та. – К. – 1952. – Т. 21. – С. 3–26.
8. Отчет о состоянии и деятельности Харьковского ветеринарного института императора Николая I за 1912 год / Совет Харьк. ветеринар. ин-та. – Х. : Тип. Адольф Дарре, 1913. – Т. 2. – 258 с.
9. Отчет о состоянии и деятельности Харьковского ветеринарного института императора Николая I за 1913 / Совет Харьк. ветеринар. ин-та. – Х. : Тип. Адольфа Дарре, 1915. – 249 с.
10. Отчет о состоянии и деятельности Харьковского ветеринарного Института Императора Николая I за 1914 год / Совет Харьк. ветеринар. ин-та. – Х. : Тип. Адольф Дарре, 1915. – 245 с.

REFERENCES (TRANSLATED & TRANSLITERATED)

1. Istoriko-filologicheskii fakul'tet Khar'kovskogo universiteta za pervye 100 let yego sushchestvovaniya (1805 – 1905) [Historical-Philological Faculty of the Kharkov University for the First 100 Years of its Existence] / [pod red. M. G. Khalanskogo, D. I. Bagaley]. – Kh. : Tip. A. Darre, 1908. – VIII, 168, 390, XII, [15] l. : il.
2. Kratkiy ocherk istorii Khar'kovskogo universiteta za pervye 100 let ego sushchestvovaniya (1805 – 1905) [A Short History of Khar'kov University for the First 100 Years of its Existence (1805 – 1905)] / [sost. D. I. Bagaley, N. F. Sumtsov, V. P. Buzeskul]. – Kh. : Tip. Darre, 1906. – IV, 329, XIV s., [4] l. il.
3. Bagaley D. I. Russkaya istoriografiya : Lektsii, chitannyye v Khar'kovskom universitete [Russian Historiography : Lectures Delivered in the Khar'kov University] / D. I. Bagaley. – Kh. : Izd.-vo studentov istoriko-filol. fak., 1907. – T. 1. – 152 s.
4. Kostenko Yu. T. Dvadsatipyatiletie Khar'kovskogo tekhnologicheskogo instituta, Ustava Khar'kovskogo tekhnologicheskogo instituta Imperatora Aleksandra III (1885 – 1910) [The Twenty-Fifth Anniversary of the Khar'kov Technological Institute, the Charter of the Kharkov Technological Institute of Emperor Alexander III (1885 – 1910)] / Yu. T. Kostenko. – Kh. : Tip. Zil'berga, 1910. – 210 s.
5. Dimo N. A. V. V. Dokuchaev – organizator vysshey shkoly [Dokuchaev – an Organizer of the High School] / N. A. Dimo // Pochvovedenie [Pedology]. – M. – 1946. – № 6. – S. 377–378.
6. Dokuchaev V. V. Vybrani pratsi [Selected Works] / V. V. Dokuchaev. – M. : Sel'khozgiz, 1949. – 675 s.
7. Nosik A. F. Stoletie Khar'kovskogo veterinarnogo instituta [A Century of Khar'kov Veterinary Institute] / A. F. Nosik // Sbornik trudov Khark. veterinar. in-ta [Collection of Works of Khar'kov Veterinary Institute]. – K. – 1952. – T. 21. – S. 3–26.
8. Otchyot o sostoyanii i deyatelnosti Khar'kovskogo veterinarnogo instituta imperatora Nikolaya I za 1912 god [The Report on the Status and Activities of the Khar'kov Veterinary Institute of the Emperor Nicholas I in 1912] / Sovet Khar. veterinar. in-ta. – Kh. : Tip. Adolf Darre, 1913. – T. 2. – 258 s.

9. Otchyot o sostoyanii i deyatel'nosti Khar'kovskogo veterinarnogo instituta imperatora Nikolaya I za 1913 god [The Report on the Status and Activities of the Khar'kov Veterinary Institute of the Emperor Nicholas I in 1913] / Sovet Khar. veterinar. in-ta. – Kh. : Tip. Adolf Darre, 1915. – 249 s.
10. Otchyot o sostoyanii i deyatel'nosti Khar'kovskogo veterinarnogo instituta imperatora Nikolaya I za 1914 god [The Report on the Status and Activities of the Khar'kov Veterinary Institute of the Emperor Nicholas I in 1914] / Sovet Khar. veterinar. in-ta. – Kh. : Tip. Adolf Darre, 1915. – 245 s.

Матеріал надійшов до редакції 19.05. 2015 р.

Карасьова Е. В. Формы организации самостоятельной аудиторной работы студентов в вузах Слобожанщины в период 70-80-х гг. второй половины XIX столетия.

В статье рассмотрена проблема активизации самостоятельной аудиторной работы студентов с помощью организации таких форм самостоятельной работы студентов, как подготовка к лекции, практическим и лабораторным занятиям; активизация внимания студентов во время чтения лекций; чтение и критический разбор материалов на практических занятиях в период 70-80-х гг. второй половины XIX столетия.

Ключевые слова: организация, самостоятельная работа студентов, формы, активизация, подготовка, пояснения, демонстрация.

Karasyova O. V. Forms of the Independent Classroom Students' Work at Higher Educational Establishments in Slobozhanshchina in the Period of the 70-80-s in the Second Part of the XIX Century.

The problem of the independent students' work activization with the help of organization of such forms of independent students' work as preparation for lectures, practical and laboratory classes, activization of students' attention at lectures; reading and critical analyses of materials at practical classes and others during the 70-80-s in the second part of the XIX century is represented in the article. The investigative methods are problem-targeted, comparative, historical and pedagogical, retroscopical, retro-procsymetrical. Historical and pedagogical works, charters, archive documents and recommendations on the educational process organization create the methodological basis of the investigation. The investigative results showed that the leading forms of the classroom organization of the independent students' work in the higher educational institutions in Slobozhanshchina in the investigated period were the explanation and demonstration of techniques of the scientific research at the lecture namely: providing the study plan of specific events, laboratory work, independent reading and critical analysis of sources regarding the studied period, writing and discussion of students' works. We believe that this experience can be of great importance for training future specialists today. The results of the study were introduced in the educational process of the National University of Pharmacy and can be used while teaching such disciplines as "Pedagogical History", "General Pedagogy", "Comparative Pedagogy", developing special courses and seminars, or creating text-books and other literature. The results of this work can also be used in the process of preparation of bachelor's, master's diploma works.

Key words: organization, independent classroom students' work, forms, activization, preparation, explanation, demonstration.